ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Εαυτός και ρόλοι

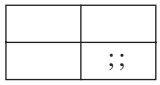

΄Ενα βασικό πρόβλημα αυτού του τμήματος του βιβλίου αφορά τους κοινωνικούς κανόνες, τον οντολογικό χαρακτήρα τους, τη γνώση μας γι' αυτούς και τις μεθοδολογικές συνεπαγωγές τους. Στο Κεφάλαιο 5 τους παρομοιάσαμε αρχικά με τους νόμους της φύσης, αφού είναι εξωτερικοί προς εμάς και σχηματίζουν μια αιτιακή τάξη. Η «λειτουργική εξήγηση» εκλαμβάνει τις κοινωνικές δομές ως *συστήματα*, στατικά ή δυναμικά, μεταβαλλόμενα ή σε κατάσταση ισορροπίας, με τις ατομικές πράξεις να εξηγούνται ως αποκρίσεις στις λειτουργικές ανάγκες του συστήματος. Οι *Κανόνες* του Durkheim και το παράδειγμά του σχετικά με το έγκλημα χρησιμοποιήθηκαν για να αποσαφηνίσουν το ζήτημα. Αλλά ακριβώς όπως ο ίδιος ο Durkheim σε άλλα έργα του, δεν είμαστε καθόλου σίγουροι για το πόσο σοβαρά πρέπει να πάρουμε την αναλογία ανάμεσα στις κοινωνίες και τους οργανισμούς. ΄Ετσι, οπισθοχωρήσαμε σε έναν γενικότερο ολισμό, ο οποίος στηριζόταν στην αυτονομία των κοινωνικών γεγονότων. Τότε, ο ατομισμός εισήγαγε, χάριν της Νεοκλασικής οικονομικής, τη θεωρία της Ορθολογικής Επιλογής και τη Θεωρία Παιγνίων για να αντικρούσει τα ολιστικά επιχειρήματα. Αλλά, με τον ορθολογικό παράγοντα να προσδιορίζεται στο Κεφάλαιο 6 ως μια δεδομένη δέσμη καλώς διατεταγμένων προτιμήσεων, ένα απόθεμα σωστών πληροφοριών και έναν αποτελεσματικό υπολογιστή, οι αντιρρήσεις του ατομισμού προκάλεσαν μια άμεση απάντηση. Ο ολισμός υποστήριξε ότι οι προτιμήσεις υπαγορεύονται από την κοινωνική δομή ή το σύστημα, με τους υπολογισμούς του προσδοκώμενου οφέλους να είναι απλώς ένας μηχανισμός διά του οποίου μεταβιβάζονται οι απαιτήσεις του. Οι κοινωνικοί κανόνες μπορούν έτσι να παρουσιάζονται ως ο πυρήνας μιας κοινωνικής δομής ή, στο μέτρο που η συζήτηση για τα «συστήματα» παραμένει θεμιτή, ως οι μηχανισμοί ενός κοινωνικού συστήματος.

Στη συνέχεια, στραφήκαμε στην Κατανόηση. Στο Κεφάλαιο 7, οι κανόνες παρουσιάστηκαν ως οι δομικοί και ρυθμιστικοί κανονισμοί των θεσμών ή των πρακτικών και, ως εκ τούτου, της κοινωνικής ζωής. Οι απόψεις αυτές εισήγα-

γαν μια καινούργια οντολογία, στο πλαίσιο της οποίας το νόημα, όντας η κατηγορία εκείνη που προσιδιάζει στον ιστορικό κόσμο, αποτελεί εμμενές στοιχείο της ταυτότητας των θεσμών και οι κανονισμοί είναι ριζικά διαφορετικοί από τους νόμους της φύσης. Η Κατανόηση απαιτούσε μια μέθοδο που εργάζεται «εκ των ένδον» και, ίσως, μια νέα εξήγηση του χαρακτήρα της γνώσης. Καίτοι εχθρική σε κάθε είδους συμπεριφορική εξήγηση, η προσέγγιση αυτή κρατά ουδέτερη στάση ανάμεσα στον ατομισμό και τον ολισμό. Αν οι κοινωνικοί κανόνες καλύπτουν όλες τις κοινωνικές καταστάσεις και είναι πλήρεις σε ό,τι αφορά τις οδηγίες που συμπεριλαμβάνουν, τότε οι παίκτες, υπό τον όρο ότι είναι απόλυτα πειθήνιοι, εμφανίζονται όχι λιγότερο από πριν ως τα δημιουργήματα των κανόνων. Ωστόσο, το πορτρέτο αυτό του *homo sociologicus* μπορεί να μας φανεί παρατραβηγμένο και να αναρωτηθούμε πώς μπορούμε να δώσουμε στους παίκτες κάποια αυτονομία.

Η πρόκληση, στην πραγματικότητα, είναι να βρούμε έναν τρόπο να συμπληρώσουμε το δεξί κάτω τετράγωνο με παίκτες που δεν είναι δημιουργήματα των κανόνων, αφενός, και δεν είναι οι ορθολογικοί παράγοντες που αντιμετώπισαν τόσο πολλά προβλήματα στο Κεφάλαιο 6. Τέτοιοι παίκτες, για να περάσουμε το ίδιο μήνυμα εποικοδομητικά, θα έχουν κάτι από την ικανότητα των ορθολογικών παραγόντων να διαπραγματεύονται ξανά και ξανά συμβάσεις, ενώ, ταυτόχρονα, θα υπόκεινται στις κανονιστικές ανάγκες των παιγνίων της κοινωνικής ζωής. Η συγκεκριμένη διατύπωση ενσωματώνει δύο αντιθέσεις. Η πρώτη είναι μεταξύ συμβάσεων ως λύσεων σε παίγνια, τα οποία δεν βρίσκονται σε κατάσταση ισορροπίας, και συμβάσεων ως κανόνων με έναν βιτγκενσταϊνικό χαρακτήρα. Η δεύτερη είναι μεταξύ παιγνίων ως αλληλεπιδράσεων μεταξύ ορθολογικών παραγόντων, στο πλαίσιο των οποίων οι επιλογές είναι στρατηγικού χαρακτήρα, και παιγνίων αναλόγων εκείνων που διαπραγματευτήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Μια σχετική αντίθεση είναι μεταξύ προσδοκιών ως προβλέψεων βασισμένων στην κοινή γνώση τού τι θα κάνουν οι άλλοι και προσδοκιών ως κανονιστικών.

Το παρόν κεφάλαιο ξεκινά με τον εντοπισμό των διαφορών αυτών και τη σκιαγράφηση μιας νέας προσωπογραφίας του *homo sociologicus*. Αυτό θα γίνει με την εξέταση της έννοιας του ρόλου και τη διερεύνηση της ιδέας ότι τα πρόσωπα είναι το άθροισμα των ρόλων τους, πρώτα σε ένα πλαίσιο θεσμικό και, στη συνέχεια, διά της σύγκρισής τους με θεατρικούς ρόλους. Προσωπικά, πιστεύω ότι η έννοια του ρόλου είναι από τις ισχυρότερες και γονιμότερες για τις κοινωνικές επιστήμες, η επιστημολογία και η μέθοδος των οποίων ανήκουν στην Κατανόηση. Παρά την πρώτη εντύπωση, η έννοια αυτή δεν ανήκει ολοκληρωτικά στο πάνω δεξί τετράγωνο. Είμαστε, πράγματι, το άθροισμα των ρό-

λων που παίζουμε; Ακόμα κι αν η απάντηση είναι «Ναι», υπάρχουν πολλά ερωτήματα σχετικά με την έννοια της *κοινωνικής ταυτότητας*, που θα ευνοούν έναν συμβιβασμό ανάμεσα στον ολισμό και τον ατομισμό στη στήλη της «Κατανόησης». Αν όμως είναι «Όχι», υπάρχουν πολλά ερωτήματα σχετικά με αυτό που οι φιλόσοφοι αποκαλούν *προσωπική ταυτότητα*. Το αιώνιο αυτό φιλοσοφικό πρόβλημα θα μας προκαλέσει στο τέλος του κεφαλαίου μια ανανεωμένη περιέργεια από την οπτική γωνία του ατομισμού σχετικά με τους ορθολογικούς παράγοντες.

Θέσεις και ρόλοι

Για να αναπτύξουμε την έννοια ενός ρόλου, ας θεωρήσουμε την κοινωνία ως ένα σχήμα *κοινωνικών θέσεων*, η καθεμία από τις οποίες συνδέεται με έναν θεσμό ή οργάνωση. Ορισμένοι θεσμοί και οργανώσεις έχουν μια πολύ στέρεα δομή, συχνά ιεραρχική, όπως, λόγου χάριν, ο αμερικανικός στρατός, με τις αυστηρά προσδιορισμένες θέσεις του συνταγματάρχη, του δεκανέα και του στρατιώτη. Άλλες οργανώσεις έχουν πιο χαλαρή ιεραρχία, όπως η Εκκλησία της Αγγλίας με τους επισκόπους της, τους ιερείς της ενορίας, τους νεωκόρους και τους πιστούς. Μερικές δεν έχουν καμιά ιεραρχία, όπως μια κοινότητα στην οποία υπάρχει απλώς κατανομή εργασίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάθε τυποποιημένη κοινωνική συμπεριφορά συνδέεται με καθορισμένες θέσεις σε μια συγκεκριμένη δομή ή ότι όλες οι ταυτοποιήσιμες κοινωνικές δραστηριότητες ανήκουν σε θεσμούς. Θα μπορούσε ή δεν θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι θέσεις στην αγγλική κοινωνία συμπεριλαμβάνουν και εκείνες του κλέφτη, του φίλου, της τηλεοπτικής προσωπικότητας και της παλλακίδας· ή ότι οι αγγλικοί θεσμοί περιλαμβάνουν τις σκυλομαχίες και τα οικογενειακά πικνίκ. Για την ώρα, μας αρκεί το γεγονός ότι υπάρχουν κάποιοι καθορισμένοι θεσμοί, οργανώσεις και, ως εκ τούτου, ορισμένες θέσεις.

Τώρα, ας σκεφτούμε την κοινωνική τάξη ως ένα σύνολο σχέσεων εντός και μεταξύ των θεσμών (και των οργανώσεων). Οι θέσεις συνδέονται εσωτερικά δι' αναφοράς στο σκοπό του θεσμού και αυτού που πρέπει να γίνει για να τεθεί σε εφαρμογή. Εξωτερικά, οι θεσμοί επηρεάζονται από άλλους θεσμούς σε ένα μεταβλητό κοινωνικό πλαίσιο. Στο σημείο αυτό, θα μπορούσαμε να προϋποθέσουμε την ύπαρξη μιας κυρίαρχης κοινωνικής δομής, καθώς επίσης και μια συνεκτική και ενιαία εξήγηση της σταθερότητας και της αλλαγής, στο πνεύμα, λόγου χάριν, του λειτουργιστικού πνεύματος του Κεφαλαίου 5 ή στο πνεύμα ενός πιο φιλόδοξου ιστοριστικού πνεύματος σαν κι αυτό που εξετάσαμε στο Κεφά-

λαιο 7. Αλλά αυτό είναι προαιρετικό και κάποιος θα προτιμούσε να δει την κοινωνική τάξη ως πρόσκαιρη διάταξη εύθραυστων θεσμών, η διάρκεια των οποίων δεν είναι εγγυημένη. Μολονότι υπάρχουν σοβαρά θέματα εδώ, ένας ολιστής μπορεί να υιοθετήσει τη μία ή την άλλη στάση απέναντι στην κοινωνική τάξη, υπό τον όρο ότι οποιαδήποτε εύθραυστο δεν θα αποδίδεται σε ανεξάρτητες πράξεις συγκεκριμένων ατόμων.

Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να σκεφτόμαστε τις κοινωνικές θέσεις ως άμεσα εμψυχωμένες από τους *ρόλους* που συνδέονται με την κάθε θέση και επιτελούμενες από τους κατόχους των αντίστοιχων αξιωμάτων – προέδρους, οδοκαθαριστές, γραφειοκράτες, ιερείς, στρατιώτες, υπαλλήλους, γονείς και ούτω καθεξής, οι οποίοι συγκροτούν την κοινωνική παράσταση. Στο πλαίσιο μιας ολιστικής ανάλυσης, οι κάτοχοι των θέσεων αυτών κάνουν ακριβώς ό,τι οι τελευταίες επιτάσσουν από αυτούς, εξωθούμενοι από «πάνω προς τα κάτω» από τις ανάγκες του ρόλου. Οι καθέκαστα κάτοχοι των θέσεων αυτών αντικαθίστανται πολύ εύκολα. Οι γραφειοκράτες έρχονται και παρέρχονται, αλλά η γραφειοκρατία συνεχίζει να υπάρχει. Αξιωματικοί διορίζονται και σκοτώνονται, αλλά το σύνταγμα συνεχίζει την προέλασή του με τους καινούργιους να κάνουν τις δουλειές των παλιών. Σε έναν υπουργικό ανασχηματισμό, συμβαίνει συχνά ο υπουργός της Παιδείας, που απαιτούσε περισσότερα χρήματα για την παιδεία, να μετακινείται στο υπουργείο Οικονομικών, το οποίο είναι από τη φύση του «σφιχτό» σε παροχές και στο οποίο λαμβάνει τις ακριβώς αντίθετες αποφάσεις από εκείνες που υποστήριζε από την προηγούμενη θέση του. Ο θεσμός επιβιώνει των θεραπόντων του, ενώ έχει και τρόπους για να κάνει τους καινούργιους υπαλλήλους να συμπεριφέρονται έτσι όπως του ταιριάζει. Για να είμαστε δίκαιοι, αυτή είναι μια πολύ αμφισβητήσιμη άποψη σχετικά με την ασημαντότητα των καθέκαστα παικτών, αλλά εξυπηρετεί τέλεια τον ολισμό.

Υπάρχουν, ωστόσο, δύο διαφορετικοί τρόποι για να δούμε αυτό στο οποίο έχω ήδη αναφερθεί ως απαιτήσεις ενός ρόλου. Μια συστημική θεωρία (πάνω αριστερό τετράγωνο) έχει την τάση να βλέπει τις απαιτήσεις ως δύναμη που μεταδίδεται μέσω κοινωνικών θέσεων, με το ρόλο να ορίζεται απλά ως η δυναμική πλευρά μιας κοινωνικής θέσης. Η υπεροπτική αυτή στάση έναντι των παικτών αμφισβητήθηκε από τη Θεωρία Παιγνίων, η οποία θεώρησε σημαντικό να λάβει υπόψη της αυτό που οι παίκτες προσδοκούν από τους άλλους παίκτες να κάνουν, όταν είναι γνωστές οι προτιμήσεις τους. Η έννοια του ρόλου μπορεί σίγουρα να εισαχθεί στη γενικότερη αυτή διαμάχη σχετικά με την εξήγηση της κοινωνικής δράσης. Αλλά, αν αυτή σηματοδοτεί απλά ένα σύνολο προτιμήσεων, τυπικά συνδεδεμένων με μια κοινωνική θέση, ο ολισμός παίρνει το πάνω χέρι, καθώς αποκαλύπτει μια κοινωνική δομή κρυμμένη στο πρότυπο των προ-

τιμήσεων. Στο μέτρο που οι ρόλοι ερμηνεύονται ως σύνολα ορθολογικών προσδοκιών, έχουμε στη διάθεσή μας έναν σύντομο αλλά χρήσιμο ορισμό του *κανονικού* (σε διάκριση από το κανονιστικό). Έτσι, ένας τραπεζίτης κάνει αυτό που, κανονικά, κάνουν οι τραπεζίτες, και αυτή η κανονικότητα είναι ένα χρήσιμο βοήθημα για τους πελάτες προκειμένου να κάνουν προβλέψεις, αφού έτσι κερδίζουν χρόνο και οδηγούνται εξ αυτού του λόγου σε ορθολογικές επιλογές. Το γεγονός ότι οι τραπεζίτες δεν δρουν πάντα όπως προβλέπει η θεωρία της Ορθολογικής Επιλογής εγείρει ένα ζήτημα για την καταλληλότητα της θεωρίας των ιδεατών τύπων, αλλά με έναν τρόπο, μέχρι στιγμής, που βολεύει τον ολισμό, ο οποίος κατέχει το αριστερό πάνω τετράγωνο.

Όταν στραφούμε στην Κατανόηση, πάντως, οι απαιτήσεις ενός ρόλου λαμβάνουν διαφορετικό χαρακτήρα. Η απαίτηση συνίσταται από *κανονιστικές* προσδοκίες, ένα σύνολο οιονεί ηθικών καθηκόντων που πρέπει να εκτελεστούν, εξουσιοδοτήσεις για την εκτέλεσή τους και δικαίωμα άσκησης κριτικής, παράπονα και απαίτηση επανόρθωσης σε περίπτωση αποτυχίας. Το ότι οι ρόλοι περιλαμβάνουν «καθήκοντα» προκαλεί γενικώς «κανονική» συμπεριφορά. Αλλά δεν προκύπτει κάθε κανονική και τακτική συμπεριφορά από κανονιστικές προσδοκίες. Το κανονικό και το κανονιστικό συνυφαίνονται με έναν ενδιαφέροντα τρόπο. Όταν ήμουν στρατιώτης, πετυχημένοι σιτιστές θεωρούνταν αυτοί που είχαν περισσότερα πράγματα στις αποθήκες από όσα εμφανίζονταν στα λογιστικά τους βιβλία. Το πλεόνασμα είχε πολλές χρήσεις. Πρώτον, ο σιτιστής δεν μπορούσε να συλληφθεί κατά τη διάρκεια ενός ξαφνικού ελέγχου με την αποθήκη του ελλειμματική. Δεύτερον, του έδινε τη δυνατότητα να ανταποκρίνεται στις ξαφνικές απαιτήσεις του συνταγματάρχη ή να κάνει χάρες σε παλιόφιλους που αντιμετώπιζαν τον άμεσο κίνδυνο να συλληφθούν με ελλείμματα. Και τρίτον, του επέτρεπε να συναλλάσσεται στη μαύρη αγορά με διάφορους πολίτες, προς όφελος μερικές φορές, αλλά όχι πάντα, του συντάγματος. Εν ολίγοις, αυτή η καλά αναγνωρισμένη παραβίαση των επίσημων κανονισμών ήταν τόσο κανονική και, μέχρι ενός σημείου, τόσο χρήσιμη για το σύνταγμα, ώστε κάποιος να διερωτάται αν ήταν, στ' αλήθεια, προσδοκώμενη από κανονιστική άποψη. Παρομοίως, τα πολιτικά συστήματα, τα οποία θέτουν πολύ αυστηρές προϋποθέσεις σχετικά με την ακεραιότητα των Γερουσιαστών και των μελών της Βουλής των Αντιπροσώπων, συχνά συνεργούν σιωπηρά σε ένα κανονικό επίπεδο για το τι θα μπορούσε να καταγγελθεί ως διαφθορά, αν ξεσπάσει κάποιο σκάνδαλο. Η πολιτική των προμηθειών, για παράδειγμα, και η παρασκηνιακή αλληλοϋποστήριξη είναι ένας κανονιστικά επιτρεπόμενος και, ενδεχομένως, αναμενόμενος τρόπος εκπλήρωσης αδυνάτων κατά τα λοιπά απαιτήσεων.

Παρόμοια παραδείγματα μας κάνουν να σκεφτόμαστε τους ρόλους ως κα-

νόνες, στους οποίους υπόκειται ο κάτοχος της θέσης και, ως εκ τούτου, ως εμπεριέχοντες κάτι περισσότερο από προβλέψεις. Ταυτόχρονα, όμως, μας απαγορεύουν να τους σκεφτούμε ως κανόνες, που είναι ή και θα μπορούσαν να γίνουν απολύτως ρητοί σε κάποιο εγχειρίδιο κανόνων. Για να είμαστε, όμως, δίκαιοι, πρέπει να εμπλουτίσουμε την έννοια του ρόλου. Ωστόσο, τα παραδείγματα αυτά είναι ουδέτερα μεταξύ δύο τρόπων εμπλουτισμού του ρόλου. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την ιδέα ότι υφίσταται ένα συνεκτικό σχήμα κανόνων για την επιτέλεση των ρόλων, αν και όχι αναγκαστικά ένα σχήμα που οι παίκτες θα μπορούσαν πλήρως και συνειδητά να αναγνωρίσουν. Αυτό θα ήταν σύμφωνο με μια εικόνα των θεσμών, στο πλαίσιο της οποίας ο καθένας υποστηρίζει τους δομικούς του κανόνες εντός μιας γενικότερης μορφής ζωής, διαμορφώνοντας τις ρητές και τις υπόρρητες κανονιστικές προσδοκίες που συνδέονται με τις διάφορες κοινωνικές θέσεις. Αυτό θα μας υποσχόταν μια ανάλυση κατάλληλη για το πάνω δεξί τετράγωνο. Εναλλακτικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι ρόλοι μπορούν να περιλαμβάνουν απροσδιόριστες, ή ακόμα και αντιφατικές προσδοκίες που παρέχουν στους παίκτες το περιθώριο να ερμηνεύουν τους ρόλους τους ή και να επιδιώκουν την επίτευξη ασχέτων σκοπών. Κάτι τέτοιο θα συνηγορούσε υπέρ μιας ανάλυσης που θα ταίριαζε μεν στην Κατανόηση, αλλά θα απαιτούσε παίκτες που δεν είναι δουλικά υπάκουοι. Αφού οι παίκτες αυτοί δεν μοιάζουν με τα ορθολογικά άτομα που έχουμε αναλύσει μέχρι τώρα, η περιέργειά μας εξάπτεται.

Από μια δομική και «από πάνω προς τα κάτω» άποψη, οι παίκτες πρέπει να εκληφθούν ως πλήρως υποταγμένοι στους ρόλους τους. Η πιο απλοϊκή αντίληψη τους θεωρεί μαριονέτες κινούμενες από αόρατα σκοινιά, ή ως χαζοχαρούμενους που δεν έχουν επίγνωση του γεγονότος ότι τους κατευθύνουν. Η αντίληψη αυτή, μολονότι επιτρέπει την ανάπτυξη μιας ενδιαφέρουσας συζήτησης για τη μηχανική της υπακοής, είναι τόσο πολύ ντετερμινιστική ώστε οι παίκτες να καταντούν, τελικά, ασήμαντοι. Ως εκ τούτου, μπορεί να υπαινίσσεται ότι αν πράγματι οι παίκτες έχουν σημασία, πρέπει να είναι ανυπάκουοι. Αλλά αυτό σημαίνει ότι ξεχνάμε την άποψη του Wittgenstein για την τήρηση των κανόνων, όπως αυτή αναπτύχθηκε στο Κεφάλαιο 7. Η ιδέα ότι οι παίκτες μπορούν να είναι πειθήνιοι χωρίς να συμπεριφέρονται μηχανικά, δίνει στον ολισμό καινούργιες δυνάμεις. Ταυτόχρονα, υπάρχει ο κίνδυνος να προσφέρει αρκετούς ομήρους σε μια καινούργια μορφή ατομισμού. Για να ξεκαθαρίσουμε το ζήτημα αυτό, ας επιστρέψουμε στο πρόβλημα του επιπέδου της ανάλυσης στις διεθνείς σχέσεις που θίξαμε με λίγα λόγια στο Κεφάλαιο 5.

Το πρόβλημα του επιπέδου της ανάλυσης

Το πρόβλημα έχει ως εξής: το «σύστημα» καθορίζει τη συμπεριφορά των μονάδων που το συγκροτούν ή το αντίστροφο; Εν προκειμένω, οι μονάδες είναι διάφορες κρατικές οντότητες. Ο τρόπος αυτός θεώρησης του προβλήματος προκάλεσε πολύ ζωηρή συζήτηση που, σε μεγάλο βαθμό, επηρεάστηκε από τον Hobbes, αφού υφίσταται μια ελκυστική αναλογία ανάμεσα στην πρωταρχική αναρχία ενός διεθνούς συστήματος χωρίς παγκόσμια διακυβέρνηση και της φυσικής κατάστασης στον *Λεβιάθαν* (*Leviathan*). Τα έθνη-κράτη μπορούν να εκληφθούν ως ορθολογικά άτομα που αντιμετωπίζουν το χομπσιανό πρόβλημα της τάξης και της αναζήτησης λύσης σ' αυτό. Τότε, η ουσία του ζητήματος είναι αν τα διεθνή γεγονότα και τάσεις μπορούν να αναλυθούν από τη σκοπιά της Θεωρίας Παιγνίων, αποδίδοντάς τα στο παιχνίδι των στρατηγικών επιλογών που διεξάγουν τα καθέκαστα έθνη στην προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν τα εθνικά συμφέροντά τους. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, το διακύβευμα είναι μεγάλο, δεδομένου ότι, σύμφωνα με τον Hobbes, τα πιο πιθανά μακροπρόθεσμα αποτελέσματα δεν μπορεί να είναι άλλα από την παγκόσμια διακυβέρνηση και τον παγκόσμιο πόλεμο.

Το υπόδειγμα αυτό του «Ορθολογικού Παίκτη» δεν απορρίπτεται μόνον από όσους πιστεύουν στην πραγματικότητα ενός διεθνούς συστήματος, οι πιέσεις του οποίου διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των εθνών. Άλλοι επικριτές του υποστηρίζουν ότι τα έθνη δεν είναι ενικοί παίκτες ή ορθολογικά άτομα, έτσι όπως προβλέπεται από τη θεωρία. Παρατηρούν ότι μέσα σε κάθε έθνος-κράτος υπάρχουν πολλές αρχές, κυρίως γραφειοκρατικά σώματα και ομάδες πίεσης που επηρεάζουν άμεσα τις αποφάσεις στην εξωτερική πολιτική. Οι πράξεις του κράτους είναι η συνισταμένη της δράσης όλων αυτών αρχών, καθεμία από τις οποίες δρα προς ίδιον όφελος, όπως και οι πράξεις μιας εταιρείας στην αγορά είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των μονάδων που τη συγκροτούν. Σε ένα πλαίσιο διεθνών σχέσεων, η προσέγγιση αυτή είναι γνωστή ως υπόδειγμα της «Γραφειοκρατικής Πολιτικής».

Αντίθετα, οι υπερασπιστές του υποδείγματος του Ορθολογικού Παίκτη ισχυρίζονται, ενάντια σε όλους όσοι υποστηρίζουν ότι η συμπεριφορά του κράτους προκύπτει από την αλληλεπίδραση των μονάδων που το συγκροτούν, πως το κράτος είναι ένα σύστημα ή δομή. Αλλά τα προβλήματα του «επιπέδου της ανάλυσης» δεν τελειώνουν εδώ. Αν το υπόδειγμα της Γραφειοκρατικής Πολιτικής επρόκειτο να επιβληθεί, τότε θα ανέκυπτε το μεγάλο ζήτημα της σχέσης της γραφειοκρατίας με τα μέλη της. Στην περίπτωση αυτή, η γραφειοκρατία θα ήταν το σύστημα και τα μέλη της οι επιμέρους μονάδες. Το υπόδειγμα του

Ορθολογικού Παίκτη θα είχε έτσι μία ακόμα ευκαιρία, με τα στελέχη της γραφειοκρατίας αντί για τα έθνη-κράτη να παίζουν τούτη τη φορά το ρόλο των ορθολογικών παικτών. Για να καταστήσουμε σαφή όλα αυτά, αξίζει να επαναλάβουμε το διάγραμμα του «επιπέδου της ανάλυσης», όπως παρουσιάζεται στο Σχήμα 8.1.

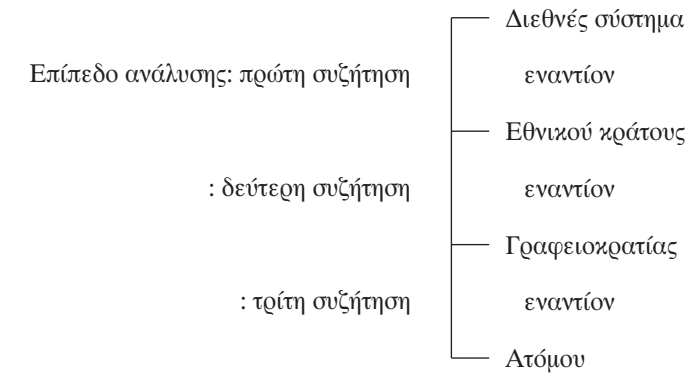

Σχήμα 8.1

Για να δώσουμε σάρκα και οστά στις αφαιρέσεις αυτές, ας μελετήσουμε το διάσημο βιβλίο του Graham Allison με τον τίτλο *Η ουσία της απόφασης* (*Essence of Decision*) (1971), στο οποίο αναλύεται εντυπωσιακά ένα υπόδειγμα Γραφειοκρατικής Πολιτικής. Το έργο αποτελεί μια μελέτη της κρίσης του Κόλπου των Χοίρων το 1962, η οποία θα μπορούσε να προκαλέσει έναν πυρηνικό πόλεμο. Η κρίση ξέσπασε όταν η αμερικανική αντικατασκοπία ανήγγειλε ότι ορισμένα σοβιετικά πλοία κατευθύνονταν προς την Κούβα γεμάτα με πυρηνικά όπλα. Αντιμέτωπη με τον κίνδυνο να κατασκευαστεί μια πυρηνική βάση στο υπογάστριό της, η αμερικανική ηγεσία προέβη σε αποκλεισμό του κόλπου και απείλησε ότι θα βυθίσει τα σοβιετικά πλοία, αν δεν γυρίσουν πίσω. Η Σοβιετική Ένωση, με τη σειρά της, απάντησε ότι θα προβεί σε αντίποινα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες κλιμάκωσαν ακόμα περισσότερο την αντίδρασή τους, λέγοντας ότι πολλοί στόχοι στη Ρωσία βρίσκονταν εντός της εμβέλειας των διηπειρωτικών πυραύλων της. Το θανάσιμο αυτό παιχνίδι του «Ηλίθιου» παιζόταν στην τηλεόραση για κάμποσες μέρες, ενώ τα πλοία πλησίαζαν όλο και πιο κοντά. (Θυμάμαι σαν σήμερα ότι καθόμουν παγωμένος μπροστά στην τηλεόραση μαζί με άλλους συμφοιτητές μου στο Harvard, λες και ήμουν κανένας λαγός που τον είχαν τυφλώσει οι προβολείς ενός αυτοκινήτου, το οποίο δεν ήταν καθόλου βέβαιο ότι θα σταματούσε). Στο τέλος, ο σοβιετικός στόλος ανέκρουσε πρύ-

μναν και το επεισόδιο δεν κλιμακώθηκε περισσότερο. Το αμερικανικό παιχνίδι είχε αποδώσει καρπούς.

Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας παρουσίασαν την κρίση ως υπόθεση που αφορούσε προσωπικά τον John F. Kennedy, που ήταν η προσωποποίηση της Αμερικής και είχε ταχθεί από τη σκληρή μοίρα να πάρει κρίσιμες προσωπικές αποφάσεις. Αν και αυτό δεν σήμαινε την απουσία ειδικών και άλλων συμβούλων, η απόφαση ήταν, ουσιαστικά, θέμα του προέδρου. Η εικόνα αυτή είναι πιο ηρωική από εκείνη που ταιριάζει στο υπόδειγμα του Ορθολογικού Παίκτη, στο οποίο το κράτος αποτελεί την ενική μονάδα λήψης αποφάσεων, αλλά δεν είναι εντελώς ασύμβατη προς αυτή, αν μάλιστα κάποιος σκεφτεί τον πρόεδρο ως την προσωποποίηση του αμερικανικού έθνους. Ωστόσο, ο Allison κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, κατά τη διάρκεια της κρίσης, η αμερικανική πολιτική όφειλε πάρα πολλά στις γραφειοκρατίες και τις άλλες επιμέρους ομάδες συμφερόντων, που εκπροσωπούνταν στις διάφορες συνεδριάσεις στις οποίες προήδρευε ο πρόεδρος Kennedy. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν ανάλογα με τις εκάστοτε επικρατούσες ισορροπίες στις συναντήσεις των ελίτ της εξουσίας. Επιπλέον, η συμβουλή που έδινε το κάθε πρόσωπο εξέφραζε πάντοτε τα συμφέροντα τα οποία εκπροσωπούσε. Οι αποφάσεις, μάλιστα, που λαμβάνονταν, είχαν τη στήριξη των συμμαχιών εκείνων, οι οποίες κατάφερναν να επιβάλουν τη θέση τους. Ένα απόφθεγμα (επινοημένο από τον Don Price) συνοψίζει με τον καλύτερο τρόπο το υπόδειγμα της Γραφειοκρατικής Πολιτικής: *Το πού στέκεσαι εξαρτάται από το πού κάθεσαι*.

Τα κράτη, οι πολιτικές αρχές και οι παίκτες παρουσιάζονται στην ανάλυση. Η συμπεριφορά του κράτους αποτελεί αναμφίβολα εξαρτημένη μεταβλητή, αλλά δεν είναι τόσο ξεκάθαρος ο τρόπος που οι αρχές και οι παίκτες συνδέονται μεταξύ τους. Αρχές όπως το Υπουργείο Εξωτερικών και το Υπουργείο Άμυνας έχουν διαφορετικά συμφέροντα, αλλά η προώθησή τους εξαρτάται τόσο από την εμπειρία των παικτών όσο και από τη σημασία της αρχής. Οι παίκτες αυτοί έπαιξαν τους ρόλους τους πιστά καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, αποδεικνύοντας έτσι ότι οι πειθήνιοι παίκτες δεν συμπεριφέρονται κατ' ανάγκη μηχανικά, ειδικά σε μια υπηρεσία, στην οποία η ευφυΐα και η εφευρετικότητα είναι τα σημαντικότερα προσόντα. Παρότι μια γραφειοκρατία επιλέγει, εκπαιδεύει και προωθεί αξιωματούχους που θα υπηρετήσουν τα συμφέροντά της, ξέρει ότι οι αχυράνθρωποι, οι βλάκες και τα κορόιδα δεν είναι, ιδιαίτερα, αποτελεσματικοί. Αλλά, ενώ οι απαιτήσεις του ρόλου τίθενται πάνω από όλα, το επιχείρημα ενισχύει το υπόδειγμα της Γραφειοκρατικής Πολιτικής παρά το ανασκευάζει. Άλλοι παίκτες, όπως οι σύμβουλοι του προέδρου, αλλά και ο ίδιος ο πρόεδρος, ενεπλάκησαν στην υπόθεση προσωπικά. Επειδή, λοιπόν, κι

αυτοί ξεκάθαρα έπαιζαν ρόλους, η περιέργειά μας σχετικά με τα όρια του υποδείγματος εξάπτεται.

Οι θεσμικοί ρόλοι και η δραματουργική αναλογία

Η κουβανική κρίση αποδεικνύεται με τον τρόπο αυτό πολύ διαφωτιστική, αν, βέβαια, μπορεί κανείς να προβεί σε γενικεύσεις βασιζόμενος σε αυτή. Ωστόσο, αυτό θα μπορούσε να αμφισβητηθεί. Πρόκειται για ένα παράδειγμα λήψης αποφάσεων με συλλογικό τρόπο στο πλαίσιο μιας πανίσχυρης ελίτ, η οποία αντιπροσώπευε καλώς οριοθετημένα κοινωνικά συμφέροντα και θέσεις. Οι παίκτες εδώ έχουν μεγαλύτερα περιθώρια ερμηνείας και ελιγμών από ό,τι οι περισσότεροι συνηθισμένοι παίκτες, που βρίσκονται εγκλωβισμένοι στις στιβάδες μιας οργάνωσης ή ανήκουν, για να χρησιμοποιήσω μια μεταφορά, στο πεζικό της. Στο επίπεδο αυτό, η πειθαρχία είναι σχεδόν αυτόματη. Θα μπορούσε κάποιος να αντιτείνει ότι οι ελίτ δεν αποτελούν τυπικό παράδειγμα θεσμικού παίκτη. Επιπλέον, το συγκεκριμένο αυτό παράδειγμα λήψης απόφασης από μια ελίτ είναι, επίσης, ιδιαίτερο κατά το ότι εστιάζεται σε ένα θέμα της στιγμής. Οι μετέχοντες βρίσκονταν εκεί για έναν συγκεκριμένο σκοπό, ενώ απουσίαζε κάθε αντίθεση οφειλόμενη σε άλλες θέσεις και ρόλους.

Ας επεκτείνουμε, λοιπόν, την ιδέα των θεσμικών ρόλων σε άλλους θεσμούς, όπως είναι οι εταιρείες, τα επαγγελματικά σωματεία, η Εκκλησία ή οι ποδοσφαιρικές ομάδες. Και εδώ, η πειθαρχία δεν μπορεί να είναι απολύτως μηχανική, ειδικά εκεί όπου εμπλέκονται αλληλοσυγκρουόμενες αξιώσεις διαφορετικών ρόλων. Όσο περισσότερο τονίζουμε τις πλευρές αυτές του θεσμικού ρόλου, τόσο περισσότερο ανθρώπινος καθίσταται ο homo sociologicus.

Οι θεσμοί δεν είναι τα κτίρια που τους στεγάζουν. Είναι σύνολα θέσεων οργανωμένων εις τρόπον ώστε να υπηρετούν έναν γενικό στόχο με τη βοήθεια μελών, τα οποία δεν ανήκουν ολότελα στη δικαιοδοσία τους. Επιπλέον, πολλές κοινωνικές θέσεις και ρόλοι δεν θα μπορούσαν να περιληφθούν εύκολα στη λέξη «θεσμός», που είναι ένας πολύ τυπικός όρος και, ίσως, θα ήταν πιο φυσικό να μιλάμε για οργανώσεις, ομάδες ή πρακτικές, τονίζοντας έτσι τον ρευστό και αλληλοεπικαλυπτόμενο χαρακτήρα των δεσμεύσεων των ανθρώπων. Για παράδειγμα, ο Jack μπορεί να είναι πατέρας, Βαπτιστής το θρήσκευμα και διαιτητής ποδοσφαίρου ή επαγγελματίας κοινωνικός λειτουργός. Η Jill, από την πλευρά της, θα μπορούσε να είναι μητέρα, φλαουτίστα και σύμβουλος ή διευθύντρια εταιρείας. Οι κανονιστικές προσδοκίες τους περιβάλλουν καθεμία από τις πολλές και διαφορετικές αυτές ιδιότητες. Οι ζωές τους δεν μπορούν να

είναι ρυθμισμένες με τέτοιο τρόπο ώστε οι ρόλοι τους να είναι απαλλαγμένοι από κάθε συγκρουσιακό στοιχείο. Ο Jack βρίσκεται ενώπιον ενός τρομερού διλήμματος που αντιμετωπίζουν πολλοί κουρασμένοι κοινωνικοί λειτουργοί. Η Jill, ως τοπική σύμβουλος, έχει πληροφορίες και επιρροή που, καίτοι απαγορεύεται, μπαίνει στον πειρασμό να τις χρησιμοποιήσει χάριν της επαγγελματικής της δραστηριότητας. Και οι δύο πρέπει να βρίσκουν τρόπους για να φροντίζουν τα παιδιά τους. Ακόμα κι αν υπάρχουν κάποιοι περιορισμοί στη δουλειά τους, όπως, για παράδειγμα, το γεγονός ότι ο Jack δεν είναι ελεύθερος να διαιτητεύσει τους σαββατιάτικους αγώνες ποδοσφαίρου, δεν υπάρχει κάποιος οδηγός που θα μπορούσε να ρυθμίσει όλες τις συγκρούσεις που αναφύονται.

Στην απόφασή τους να συνεχίσουν, οι παίκτες πρέπει να χρησιμοποιούν την κρίση τους, όπως αυτή μπορεί να εφαρμοστεί, αναλογιζόμενοι τη σύγκρουση πρώτα μέσα στο ρόλο, κατόπιν μεταξύ των παικτών και, αργότερα, μεταξύ των ρόλων. Πάρτε, για παράδειγμα, το δίλημμα του Jack ως κοινωνικού λειτουργού, όταν αποφασίζει να θέσει υπό κηδεμονία ένα παιδί που κινδυνεύει να το κακομεταχειριστούν. Η απομάκρυνσή του από το σπίτι θα είναι πιθανώς πιο τραυματική από όσο κάποια περιορισμένη κακομεταχείριση. Έτσι, τουλάχιστον, ακούω να λένε κατ' ιδίαν οι κοινωνικοί λειτουργοί. Αλλά ο Jack έχει επίγνωση του γεγονότος ότι κάποια παιδιά που υφίστανται κακομεταχείριση οδηγούνται στο θάνατο. Θα πρέπει, λοιπόν, να χρησιμοποιήσει την προσωπική κρίση του. Ωστόσο, δεν εξαρτώνται τα πάντα από αυτόν. Ο Jack έχει συναδέλφους και δεν είναι απίθανο να συσταθεί μια επιτροπή που θα παρακολουθεί την εξέλιξη των υποθέσεων αυτών. Βέβαια, οι συνάδελφοί του θα επηρεαστούν από τον τρόπο που θα περιγράψει ο ίδιος την κατάσταση, αφού είναι ο αρμοδιότερος. Όμως, σε κάθε περίπτωση, θα πουν κι αυτοί τη γνώμη τους. Παρ' όλα αυτά, η έκφραση γνώμης δεν είναι μορφή απείθειας· συμβαδίζει με έναν ρόλο. Αν, μάλιστα, κάποιος επέμενε να κωδικοποιήσει την όλη πρακτική ενός κοινωνικού λειτουργού, ο κώδικας θα έπρεπε να περιλαμβάνει οδηγίες για το πώς να χρησιμοποιήσει κάποιος την κρίση του.

Το ότι η επιτέλεση ενός ρόλου σπάνια έχει μηχανιστικό χαρακτήρα είναι ακόμα πιο σαφές, όταν εξετάζουμε τη σύγκρουση ανάμεσα σε παίκτες. Η Jill δεν συμφωνεί πάντα με τους συναδέλφους της συμβούλους για το πώς να ερμηνεύσει την πολιτική του κόμματος ή πώς να την εφαρμόσει. Στην εφαρμογή, για παράδειγμα, της πολιτικής, έρχεται μερικές φορές σε αντίθεση με τους αξιωματούχους της τοπικής κυβέρνησης, οι επαγγελματικές απόψεις και οι δεσμεύσεις των οποίων τούς θέτουν ενώπιον σκοπών και ομάδων αναφοράς που δεν συμπίπτουν με τις δικές της. Όπως είναι φυσικό, οι πολιτικοί της αντίπαλοι προσπαθούν να της δημιουργήσουν περισσότερα προβλήματα, ενώ ορισμένες

ομάδες εκτός της τοπικής κυβέρνησης έχουν άλλα συμφέροντα που οι σύμβουλοι πρέπει να λάβουν υπόψη τους. Πολλοί από αυτούς τους παράγοντες διακρίνονται από περιοδικότητα, έτσι ώστε οι αποφάσεις του παρόντος να επηρεάζονται τόσο από την ιστορία των προηγούμενων συναντήσεων όσο και από την ανάγκη να κοιτάξουμε μπροστά για την εξεύρεση νέων. Καίτοι έχει αρκετούς συμμάχους και συμβούλους, η ίδια νιώθει πολλές φορές την ανάγκη να μην εμπιστεύεται τους πρώτους και να αγνοεί τους δεύτερους. Εν ολίγοις, ο ρόλος απαιτεί τις ικανότητες ενός πολιτικού ζώου – ένα είδος πρακτικού λόγου που διαφεύγει οποιασδήποτε κωδικοποίησης. Αν είναι καλή σε αυτό, θα βάλει στοιχεία του εαυτού της σε κάτι που, κατά τα άλλα, είναι ένας τυπικά θεσμικός ρόλος.

Ο ισχυρισμός ότι η επιτέλεση ενός ρόλου δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς να λάβουμε υπόψη μας το πρόσωπο που παίζει το ρόλο καταδεικνύεται επίσης και από το ότι πρέπει να σκεφτούμε την Jill ως παίκτρια πολλών ρόλων. Οι οικογενειακές, επαγγελματικές, πολιτικές ή οποιεσδήποτε άλλες προτεραιότητες δεν τίθενται με τρόπο αυτόματο. Υπάρχουν κάποια πράγματα που πρέπει να γίνουν υποχρεωτικά και κάποια άλλα που δεν πρέπει, όπως, για παράδειγμα, το ότι «τα άρρωστα παιδιά» έχουν προτεραιότητα έναντι των άλλων υποχρεώσεων. Γενικά, όμως, πρέπει να παίρνει τις αποφάσεις μόνη της. Ωστόσο, σε οποιαδήποτε κοινωνία στην οποία επιτρέπονται οι πολλαπλοί ρόλοι, τα πράγματα δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά. Θα ήταν δυνατόν να σκεφτούμε ένα εγχειρίδιο που θα απαγόρευε κάποιους συνδυασμούς ρόλων, όπως, λόγου χάριν, ότι ο επίσκοπος δεν θα μπορούσε να είναι ιδιοκτήτης πορνείου, αλλά κανένα δεν θα κατάφερνε να τους ρυθμίσει όλους. Αναπόφευκτα, οι άνθρωποι πρέπει να διαμορφώσουν τη ζωή τους μόνοι τους. Αν και δεν προκύπτει από πουθενά ότι ο εαυτός είναι διαφορετικός από τους ρόλους που υποδύεται, όπως θα δείξω αμέσως τώρα, μπορούμε με βεβαιότητα να απορρίψουμε κάθε μηχανιστική ανάλυση των τρόπων που οι θεσμοί διασφαλίζουν την πειθαρχία.

΄Ετσι, η θεσμική επιτέλεση των ρόλων αψηφά κάθε είδους απλής συστημικής ανάλυσης, η οποία προσπαθεί να μεταφράσει άμεσα τις επιταγές των κοινωνικών θέσεων σε συγκεκριμένες δράσεις προϋποτιθέμενες από το σύστημα. Δίχως αμφιβολία, πρέπει να κατανοηθεί εκ των ένδον. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να μπει χωρίς αμφισβήτηση στο δεξί κάτω τετράγωνο, γιατί, στον κάθετο άξονα, διαφαίνονται οι συμβιβασμοί με τον ολισμό και, επιπλέον, οτιδήποτε έρχεται στην επιφάνεια από την κατανόηση μπορεί να υπόκειται σε περαιτέρω εξήγηση εντός ενός ευρύτερου πλαισίου. Αλλά έχουμε φτάσει ήδη σε ένα σημείο, στο οποίο θα ήταν χρήσιμο να κατευθύνουμε τους προβολείς της ανάλυσής μας στους παίκτες ως πρόσωπα.

Οι προβολείς είναι μια μεταφορά, που τη χρησιμοποιώ για να μας θυμίζει ότι η μελέτη των θεσμών και των οργανώσεων δεν είναι η μόνη πηγή ανάλυσης των ρόλων στις κοινωνικές επιστήμες. Μια άλλη, ιδιαίτερα δημοφιλής στη μικροκοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία, είναι ο παραλληλισμός της κοινωνίας με το θέατρο. Όταν, στο Κεφάλαιο 2, ο Fontenelle είπε ότι η «Φύση μοιάζει πολύ με όπερα», ήθελε να μας κάνει να συνειδητοποιήσουμε την ύπαρξη των κρυμμένων σκηνικών μηχανισμών. Ας φανταστούμε, λοιπόν, ότι η κοινωνία μοιάζει, πράγματι, με θέατρο, έτσι ώστε να μπορούμε να εξερευνήσουμε αυτό που είναι γνωστό ως «δραματουργική αναλογία». Η αναλογία αφορά τους χαρακτήρες ενός έργου, τους ηθοποιούς που υποδύονται τους χαρακτήρες αυτούς ή, κι αυτό είναι ακόμα πιο σαγηνευτικό, και τους δύο.

Αν η θεσμική ιστορία είναι λιγότερο ολιστική από όσο φαίνεται, η δραματουργική αναλογία είναι λιγότερο ατομιστική. Αυτό μπορεί να εκπλήττει, αν φέρουμε στο μυαλό μας σχολικές παραστάσεις, στις οποίες, για παράδειγμα, ο Άμλετ παιζόταν από ένα παιδί της τάξης των μαθηματικών. Η πρώτη εικόνα που μου έρχεται στο μυαλό είναι ενός παιδιού που φορούσε μάσκα και υποκρινόταν ότι είναι κάποιος άλλος. Όταν ο Jacques λέει στο *Όπως σας αρέσει* (*As You Like It*)

> Όλος ο κόσμος είναι μια σκηνή
> Και όλοι οι άντρες και οι γυναίκες τίποτε άλλο από ηθοποιοί:

και, αμέσως, προσθέτει

> Μπαίνουν και βγαίνουν·
> Και ένας άνθρωπος στον καιρό του παίζει πολλούς ρόλους.

Η αναλογία μοιάζει να μας καλεί να διακρίνουμε ανάμεσα στον άνθρωπο και τις μάσκες, αφενός, και να συνειδητοποιήσουμε ότι ο πραγματικός παίκτης ζει εκτός σκηνής, ανάμεσα στις παραστάσεις, αφετέρου.

Μετά από σκέψη, πάντως, η αναλογία φαίνεται να αφορά περισσότερο τους χαρακτήρες του έργου, οι οποίοι ζουν μέσα στο κείμενο και κάνουν αυτό που επιβάλλει η υπόθεση του έργου. Οι ηθοποιοί είναι ακόμα πιο σκιώδεις υπάρξεις, ειδικά αν πάψουμε να σκεφτόμαστε το θέατρο σαν σχολική παράσταση. Οι καλοί ηθοποιοί δεν παίζουν τους ρόλους, αλλά γίνονται ένα με αυτούς. Οι θαυμαστές, λόγου χάριν, του Λώρενς Ολίβιε πιστεύουν ότι *είναι* ο Άμλετ στο ομώνυμο κινηματογραφικό έργο· και ανεξάρτητα από το τι μπορεί να σημαίνει αυτό το «είναι», εννοεί, αναμφίβολα, κάτι περισσότερο από το υποδύεται. (Και για να γίνω λίγο στρεψόδικος, κάποιοι άλλοι θα έλεγαν ότι ο Μελ Γκίμπσον *είναι* ο Άμλετ σε μια πιο πρόσφατη κινηματογραφική εκδοχή

του σαιξπηρικού έργου. Τι, όμως, σημαίνει αυτό, και πώς είναι δυνατόν να έχουν όλοι δίκιο;) Αν *όλος* ο κόσμος είναι μια σκηνή, τότε βρισκόμαστε πάντοτε σε μια σκηνή και οι πολλές έξοδοί μας είναι περάσματα από τον ένα ρόλο στον άλλο. Οι εφτά ηλικίες του Jacques περιλαμβάνουν εκείνη του σχολειαρόπαιδου, του εραστή και του γερογκρινιάρη Πανταλόνε που φοράει παντόφλες, καθώς και του στρατιώτη που έχει γένια σαν πάνθηρας και του δικαστή που λέει σοφά γνωμικά. Αν η κρεβατοκάμαρα είναι μια σκηνή, όπως και η αίθουσα συσκέψεων, η έννοια αυτή του ρόλου καθίσταται πολύ λιγότερο ατομιστική.

Ωστόσο, αυτό δεν μπορεί να είναι οριστική σκέψη. Αν έργα όπως ο *Άμλετ* (*Hamlet*) αποκαλύπτουν μια αλήθεια για τη ζωή, το μήνυμά τους δεν συνίσταται στο γεγονός ότι η ζωή είναι ένα σενάριο, γραμμένο από κάποιον συγγραφέα και μεταφερμένο στη σκηνή από έναν σκηνοθέτη. Ο συγγραφέας είναι ένα δημιουργικό παράσιτο που έχει ανάγκη το υλικό της ζωής για να δουλέψει, ενώ η ερμηνεία του σκηνοθέτη πρέπει να ανταποκρίνεται στον τρόπο που το κοινό αντιλαμβάνεται τη ζωή. Αλλά το ίδιο συμβαίνει και με ένα έργο που στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στον αυτοσχεδιασμό. Σε ένα έργο, δηλαδή, στο οποίο υπάρχει μόνον ένα περίγραμμα, ένα αφετηριακό σημείο, και οι ηθοποιοί γνωρίζουν κάποια αδρά στοιχεία του ρόλου τους. Αυτό, απλώς, μεταθέτει σε αυτούς μεγάλο μέρος της δουλειάς. Το ίδιο το θέατρο δεν στηρίζεται στην ιδέα ότι είμαστε η συγκεφαλαίωση των ρόλων μας μήτε και στην άρνησή της. Αυτό, βέβαια, δεν εμποδίζει τους δραματουργούς να έχουν τις προτιμήσεις τους. Άλλοτε μας λένε ότι όλος ο κόσμος είναι σκηνή, κι άλλοτε ότι η ζωή είναι μύθος που τον αφηγείται ένας τρελός, ένας μύθος που δεν σημαίνει τίποτα και είναι γεμάτος θορύβους και παραφορά. Και κάποιες άλλες φορές ότι είμαστε αυτό που διαλέγουμε ελεύθερα. Όλες αυτές οι αλληλοσυγκρουόμενες υποθέσεις δεν αποτελούν εγγενές στοιχείο της ίδιας της δραματουργικής αναλογίας. Δεν υπάρχει μία και μόνη αλήθεια για την κοινωνική ζωή στην απήχηση της παράστασης στο κοινό.

Και οι δύο εξηγήσεις της επιτέλεσης των ρόλων είναι εγγενώς αμφίσημες ως προς τον εαυτό που τους υποδύεται. Μπορούμε να δεχτούμε ότι το «πού στέκεσαι εξαρτάται από το πού κάθεσαι», χωρίς να μετατρέπουμε τον εαυτό σε ένα απλό φερέφωνο. Μπορούμε, επίσης, να συμφωνήσουμε ότι «ένας άνθρωπος στη ζωή του παίζει πολλούς ρόλους», χωρίς εξ αυτού να εξάγεται το συμπέρασμα ότι αποτελεί το σύνολο των ρόλων του. Η ουσία, ίσως, βρίσκεται στο πόσο εναλλάξιμοι είναι οι ηθοποιοί. Φαντάζομαι ότι οι περισσότεροι από εμάς θα αναγνωρίσουμε ότι, συχνά, έχουμε μικρά περιθώρια για κοινωνικούς ελιγμούς, αποδεχόμενοι έτσι την ιδέα ότι ο καθένας στην ίδια θέση θα υφίστατο τους ίδιους περιορισμούς. Αλλά λίγοι είναι εκείνοι που θα επεκτείνανε την

αντίληψη αυτή σε όλους τους ρόλους μας, ή ακόμα και σε εκείνους που παίζουμε για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα ώστε να τους κάνουμε δικούς μας. Ομολογώ ότι έκλεψα, επειδή παρουσίασα τον Jack και τη Jill ως ευκατάστατους ανθρώπους, τα επαγγέλματα των οποίων τούς αφήνουν μεγάλα περιθώρια πρωτοβουλιών. Αυτό τους εντάσσει σε μια ισχνή μειονότητα του παγκόσμιου πληθυσμού, υποδηλώνοντας ότι οι προσταγές της δημόσιας σφαίρας είναι πιο χαλαρές από ό,τι γενικά είναι. Αλλά ακόμα και οι μικρές και περιστασιακές επιλογές σε μια ζωή δύσκολη, όπου με το ζόρι καταφέρνουμε να βγάλουμε το ψωμί μας, θα αρκούσαν για να μας δείξουν ότι πρέπει να συμπεριλάβουμε αυτόν που κάνει την επιλογή. Εν τω μεταξύ, προσκολλούμαστε πεισματικά στη μοναδικότητα της προσωπικής μας ζωής. Οι φίλοι, οι γονείς, τα παιδιά και οι εραστές μας δεν είναι περισσότερο αντικαταστάσιμοι για μας από όσο ελπίζουμε ότι είμαστε εμείς γι' αυτούς.

Κοινωνική ταυτότητα και προσωπική ταυτότητα

Τόσο όταν σκεφτόμασταν τους θεσμούς όσο και όταν μελετούσαμε τον κόσμο ως σκηνή, διερωτηθήκαμε για την ταυτότητα των κοινωνικών παικτών. Αφού η ταυτότητα αποτελεί μία από τις πιο δύσκολες έννοιες της φιλοσοφίας, θα ήταν βολικό να την εξετάσουμε εδώ, καίτοι δεν υπάρχει κανένα φιλοσοφικό διακύβευμα. Ο Peter Berger παρατηρεί στο βιβλίο του *Πρόσκληση στην κοινωνιολογία* (*Invitation to Sociology*): «Το να λέει κανείς "Είμαι ένας άντρας" ισοδυναμεί με δημόσια αναγγελία ενός ρόλου, όπως, ας πούμε, το να πει "Είμαι ένας συνταγματάρχης του αμερικανικού στρατού"» (1963, Κεφάλαιο 5). Ο Berger θέλει να πει ότι υπάρχουν ρόλοι φύλων ακριβώς όπως οι στρατιωτικοί και, γενικότερα, οι επαγγελματικοί. Η σκέψη αυτή αποτυπώνεται εύγλωττα στον τίτλο του συγκεκριμένου κεφαλαίου, «Η κοινωνία στον άνθρωπο».

Τι μπορώ να πω για μένα χωρίς να δηλώσω κάποιο ρόλο; «*Cogito*»; «Είμαι ένα πρόσωπο;» Πολλοί φιλόσοφοι θα εξελάμβαναν τις εκφράσεις αυτές ως αφετηρία για συζήτηση της διάκρισης ανάμεσα στην «προσωπική» και την «κοινωνική» ταυτότητα. Θα ήταν ικανοποιημένοι να δεχτούν ότι όλοι μας έχουμε κοινωνική ταυτότητα, ένα σύνολο ρόλων και σχέσεων που απαντά στο ερώτημα «Ποιος είσαι;» Αλλά θα πρόσθεταν ότι, όταν ρωτάμε «Ποιος είμαι;», θέτουμε ένα διαφορετικό είδος ερωτήματος Δύο διαφορετικά μεταξύ τους πρόσωπα θα μπορούσαν να έχουν τα ίδια κοινωνικά χαρακτηριστικά και, ως εκ τούτου, την ίδια κοινωνική ταυτότητα. Αλλά αυτό δεν θα τους καθιστούσε, από φιλοσοφική άποψη, το ίδιο πρόσωπο, αφού η προσωπική ταυτότητα δεν

είναι ένα ζήτημα υψηλού βαθμού ομοιότητας με κάποια χαρακτηριστικά. Σε κάθε περίπτωση, αυτή είναι η παραδοσιακή προσέγγιση στο φιλοσοφικό πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας, η οποία εμπνέεται από την αντίληψη ότι το κάθε πρόσωπο είναι κατ' ανάγκη μοναδικό. Επηρεασμένη, ίσως, από την ιδέα ότι κάθε ψυχή είναι μοναδική ενώπιον του Θεού, το ερώτημα για το τι πρόκειται να γίνει ένα πρόσωπο απαντάται γενικώς με τέτοιο τρόπο ώστε να καθιστούμε τον Jack ένα *αναγκαστικά* διαφορετικό πρόσωπο από ό,τι η Jill. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι φιλόσοφοι έχουν τόσο αυστηρή αντίληψη της ταυτότητας των προσώπων. Αλλά μέχρι να την απορρίψουμε, η υπόθεση αυτή στέκει γερά στα πόδια της.

Ερωτήματα σχετικά με την έννοια του προσώπου θα μπορούσαν να παίζουν βασικό ρόλο στις αξιώσεις που εγείρει ο ατομισμός στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Αλλά δεν ταιριάζουν στο ύφος του ατομισμού που αναπτύξαμε μέχρι στιγμής. Ο homo economicus είναι ένας *τύπος* ατόμου, οι εξειδικεύσεις του οποίου σε καθέκαστα περιπτώσεις δεν παρουσιάζουν κανένα ενδιαφέρον για την Ορθολογική Επιλογή και τη Θεωρία Παιγνίων, παρεκτός ως ενσαρκώσεις διαφορετικών συνόλων προτιμήσεων. Καίτοι, στο Κεφάλαιο 6, βαφτίσαμε τους παίκτες μας Jack και Jill, αυτό ήταν μια επίπλαστη couleur locale, ενώ τα παίγνια θα μπορούσαν να παίζονται από οποιοδήποτε ζεύγος ορθολογικών παραγόντων με συγκεκριμένες προτιμήσεις. Ο homo sociologicus, ακόμα και όταν καθίσταται ενεργητικός αντί για παθητικός, αποτελεί έναν άλλο τύπο ατόμου. Δίνοντας στον Jack και τη Jill τη δυνατότητα να παίξουν κάποιους συγκεκριμένους ρόλους, ασχοληθήκαμε κυρίως με τις κοινωνικές τους ταυτότητες. Γενικά, η αντίθεση ανάμεσα σε υποκείμενα και σύνολα, έτσι όπως την έχουμε εξετάσει μέχρι τώρα, θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την αντίθεση ανάμεσα σε άτομα και μόρια ή μονάδες και συστήματα ή πράξεις και κανόνες. Για λόγους κατανόησης αλλά και εξήγησης, αποδεχτήκαμε ότι, αφού η επιστήμη προβαίνει σε γενικεύσεις, τα άτομα έχουν σημασία μόνον αν είναι τυπικά. Καταλήξαμε, επίσης, στην άποψη ότι ο homo economicus είναι, μέχρι στιγμής, πολύ μηχανικός και, ως εκ τούτου, δεν πληροί τις προϋποθέσεις της ατομικότητας. Υποστηρίξαμε, ακόμα, ότι στην επιτέλεση των ρόλων υπάρχει ένα στοιχείο υψηλής προσωπικής κρίσης, υπαινισσόμενοι έτσι ότι ο homo economicus θα μπορούσε να έχει ανάγκη από ένα τέτοιο χαρακτηριστικό. Ίσως, λοιπόν, να υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα στην εξήγηση που δίνει ο ατομισμός για τα άτομα και τη φιλοσοφική ανάλυση της προσωπικής ταυτότητας.

Δεν αποτελεί έκπληξη, πάντως, το γεγονός ότι οι φιλόσοφοι διαφωνούν τόσο για το τι είναι πρόσωπο όσο και για το τι είναι αυτό που το καθιστά μοναδικό. Οι σύγχρονες αναλύσεις του θέματος χρησιμοποιούν ως ιστορικά αφετη-

ριακά σημεία τον Locke και τον Descartes. Ο τελευταίος υποστήριζε ότι καθένας μας είναι μια αιώνια μη φυσική ουσία, ένα res cogitans, ή ένα συνειδητό ον με ελεύθερη θέληση. Ο Locke, από τη μεριά του, ισχυριζόταν ότι οφείλουμε τη γνώση της συνεχούς ύπαρξής μας μέσα στο χρόνο στη μνήμη, η οποία μάς δίνει τη δυνατότητα να έχουμε επίγνωση αυτού που ήμασταν χτες και του τι κάναμε. Δεχόμενοι ότι ο εαυτός είναι μια άυλη ουσία που έχει τη δυνατότητα της αυτογνωσίας, οι εξηγήσεις αυτές ήταν καθησυχαστικά σύμφωνες με την ορθόδοξη χριστιανική πίστη για την ψυχή. Όμως, οι εξηγήσεις αυτές δημιουργούν σειρά προβλημάτων. Ποια είναι η σχέση του άυλου αυτού εαυτού με το μυαλό, το σώμα και τον υπόλοιπο φυσικό κόσμο; Είναι η μνήμη αναγκαία ή αρκετή για να καταλάβω ποιος ήμουν χτες; Ακόμα κι αν γνωρίζω από διαίσθηση ότι είμαι ένα res cogitans, μπορώ να γνωρίζω ότι υπάρχουν κι Άλλες Νοοτροπίες; Τα ερωτήματα αυτά μπορεί να μην είναι αναπόφευκτα, αλλά αποτέλεσαν κίνητρο για τη διερεύνηση εναλλακτικών λύσεων στο όλο πρόβλημα.

Οι πιο σημαντικές εναλλακτικές λύσεις είναι τρεις. Η πρώτη ανήκει στον Hume, ο οποίος μιλά εξ ονόματος όλων των εμπειριστών που αρνούνται ότι η ενδοσκόπηση μπορεί να αποκαλύψει την ύπαρξη ενός ουσιώδους εαυτού:

> Όταν στοχάζομαι τον *εαυτό* μου, δεν μπορώ να τον συλλάβω χωρίς μία ή περισσότερες αντιλήψεις· κι ούτε μπορώ ποτέ να συλλάβω κάποιο πράγμα εκτός από τις αντιλήψεις. Είναι, λοιπόν, η σύνθεση των αντιλήψεων αυτών που σχηματίζει τον εαυτό. (1739, Παράρτημα)

Σε αυτή την περίπτωση, τα πρόσωπα δεν διαθέτουν μια ιδιαίτερη ταυτότητα. Όπως και με τα άλλα αντικείμενα, η ταυτότητά τους είναι πάντοτε ένα ζήτημα συνέχειας των ιδιοτήτων και των σχέσεων. Αυτό που κάνει τα ξεχωριστά πρόσωπα διαφορετικά είναι οι διαφορετικές αντιλήψεις τους, οφειλόμενες, εν μέρει, στο γεγονός ότι τα σώματά τους έχουν μια διαφορετική ιστορία στο χωροχρόνο. Κατ' ανάλογο τρόπο, δύο μπιζέλια σε ένα περικάρπιο έχουν πολλές κοινές ιδιότητες, που τα καθιστούν μπιζέλια, και αρκετές ξεχωριστές ιδιότητες και σχέσεις που τα κάνουν να διαφέρουν. Ο ίδιος ο Hume ήταν, τελικά, ανικανοποίητος από τον τρόπο που διαπραγματεύτηκε την ταυτότητα των σωμάτων, όπως ομολογεί χαριτωμένα στο Παράρτημα, αλλά ήταν βέβαιος ότι τα πρόσωπα δεν ήταν ιδιαίτερα. Οι σύγχρονοι εμπειριστές ακολούθησαν τα χνάρια του σημαντικού αυτού άγγλου φιλοσόφου. Η θέση αυτή συνυπάρχει αρμονικά με έναν ειλικρινή νατουραλισμό, που αντιμετωπίζει τους παράγοντες ως πολύπλοκα φυσικά αντικείμενα, όπως, για παράδειγμα, όταν παρουσιάζουμε τον homo economicus ως ένα σώμα με προτιμήσεις, πληροφόρηση και ένα υπολογιστικό πρόγραμμα.

Η δεύτερη ανήκει στον Kant και στο επιχείρημά του για μια «υπερβατική ενότητα του Εγώ (a priori ενότητα αυτοσυνειδησίας)» στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου* (*Kritik der reinen Vernunft*) («Αναλυτική Υπερβατική», Βιβλίο 1, Κεφάλαιο 2, Τμήμα 2). Σε αδρές γραμμές, η ιδέα είναι ότι, αφού η εμπειρία μάς παρουσιάζει μόνο «φαινόμενα», τόσο η ικανότητά μας να ενοποιούμε τα δεδομένα της σε σταθερά αντικείμενα, όσο και η εγγύηση για να το κάνουμε αυτό, πρέπει να προέρχονται από κάπου αλλού. Οι ενότητες αυτές, που δεν προκύπτουν από την εμπειρία, είναι «υπερβατικές» και πραγματοποιούνται από το νου, ο οποίος συγκεντρώνει τα φαινόμενα και τα εντάσσει στις έννοιες που είναι οργανωμένες μέσα σε ένα πλαίσιο κατηγοριών. Κάνοντάς το αυτό, παραπέμπουμε ξεχωριστά φαινόμενα στη συνείδηση ενός και μοναδικού κριτικού νου. Αλλά η ενότητα και η ταυτότητα του κριτικού νου δεν παρουσιάζεται σε μας μέσω της αντιλήψης ή της ενδοσκόπησης. Ο κριτικός νους είναι, επίσης, μια υπερβατική ενότητα, ενότητα που αφορά την ενσυνείδητη αντίληψη ή αυτοσυνειδησία, η οποία γίνεται γνωστή σε μας μέσω του στοχασμού των προϋποθέσεων του ίδιου του στοχασμού.

Ο υπερβατικός εαυτός είναι ενεργός στην εξήγηση του κόσμου και της θέσης του σε αυτόν. Διευθετεί την εμπειρία βάσει της υπόθεσης ότι καθετί στον κόσμο λαμβάνει χώρα μόνο σε συμφωνία με τους νόμους της φύσης, πράγμα που σημαίνει ότι δεν υπάρχει ελευθερία. Για να εξηγήσουμε, όμως, τα φαινόμενα πρέπει να υποθέσουμε ότι υπάρχει ένα άλλο είδος αιτιότητας, εκείνο της ελευθερίας. Ο Kant διερευνά αυτή «την αντινομία του καθαρού λόγου» ως την τρίτη εκ των συνολικά τεσσάρων, καθεμία από τις οποίες συγκροτείται από μία θέση και μία αντίθεση, σε αναζήτηση μιας φευγαλέας και απροσδιόριστης σύνθεσης («Διαλεκτική Υπερβατική», Βιβλίο ΙΙ, Κεφάλαιο 2, Τμήμα 2). Το ότι ο εαυτός είναι ένας ελεύθερος παράγοντας σε έναν κόσμο στον οποίο δεν υπάρχει ελευθερία, συνιστά αντινομία, η οποία αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο τις δυσκολίες στο να αποφασίσουμε πώς να συγκροτήσουμε μια εννοιολογία της κοινωνικής δράσης. Είμαστε παράγοντες που δεν μπορούμε ποτέ να συλληφθούμε κατά τη διάρκεια της δράσης αλλά πρέπει, παρ' όλα αυτά, να αποτελέσουμε την προϋπόθεση της κατανόησής της.

Η τρίτη εναλλακτική λύση, πάντως, είναι ο πραγματισμός, ο οποίος έχει την τάση να θεωρεί τον υπερβατικό εαυτό ως αποσκευή που ξεχάστηκε από την εποχή που ο Descartes προσπαθούσε να σκεφτεί τον εαυτό ως res cogitans. Μολονότι ο Kant είχε δίκιο να απορρίπτει την εμπειριστική άποψη ότι η εμπειρία είναι όλα όσα έχουμε ή χρειαζόμαστε, έκανε λάθος να απαιτεί ένα είδος πραγματικού εαυτού για να εξηγήσει τη διαδικασία της ερμηνείας. Το δίκτυο των πεποιθήσεων υφαίνεται ενεργά, αλλά όχι υπό την εποπτεία ενός αρχιυφα-

ντή (βλ. Rorty, 1987). Το ζήτημα αυτό αναπτύχθηκε αξιομνημόνευτα από τον William James στο διάσημο βιβλίο του, *Οι Αρχές της Ψυχολογίας* (*The Principles of Psychology*) (1890, Κεφάλαιο 10). Ο James επιμένει πολύ στη διάκριση του «Εγώ» (ο εαυτός ως γνωρίζων) και του «Εμένα» (ο εαυτός ως γνωστός). Ο «εμπειρικός εαυτός ή το «*Εμένα*» έχει τρεις πλευρές:

Ο υλικός εαυτός ή το σώμα·
Ο κοινωνικός εαυτός – «ο κοινωνικός εαυτός ενός ανθρώπου είναι η αναγνώριση που απολαμβάνει από τους συνανθρώπους του... μιλώντας πιο συγκεκριμένα, ένας άνθρωπος έχει τόσους κοινωνικούς εαυτούς όσα και τα άτομα που τον αναγνωρίζουν»·
Ο πνευματικός εαυτός – «το ενδότερο ή υποκειμενικό είναι ενός ανθρώπου, οι ψυχικές αρχές ή διαθέσεις του εννοούμενες με συγκεκριμένο τρόπο».

Το Εγώ, που γνωρίζει το Εμένα, δεν είναι τίποτα περισσότερο από «μια φευγαλέα, κρίνουσα Σκέψη», όχι ένας πραγματικός υπερβατικός Στοχαστής. Ωστόσο, έχει τη σημασία του, γιατί η σκέψη και η κρίση είναι δραστηριότητες, και όχι συναθροίσεις πνευματικών γεγονότων.

Όλες αυτές οι απόψεις διατηρούν την ισχύ τους. Και, βέβαια, υπάρχουν απόγονοι των εκλιπόντων Locke και Descartes. Οι φιλοσοφικές θεωρίες της προσωπικής ταυτότητας είναι βαθύτατα και πολύπλοκα διαφορετικές. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι είναι άσχετες με το ζήτημα του αν είμαστε κάτι περισσότερο από το σύνολο των ρόλων μας. Αντιθέτως, τα θέματα συμπλέκονται από φιλοσοφική άποψη στα σημεία ακριβώς εκείνα που το κεφάλαιο αυτό συνάντησε δυσκολίες. Κατά συνέπεια, το καταληκτικό τμήμα του θα αποτελέσει μια πρόσκληση για να ασχοληθούμε με τα κεντρικά προβλήματα της φιλοσοφίας.

Συμπέρασμα

Η επιμονή στην εκ των ένδον διερεύνηση της κοινωνίας δεν σημαίνει ότι θα υποταχθούμε πλήρως στην Κατανόηση, αφού η Εξήγηση μπορεί να έχει τον τελευταίο λόγο. Όμως, θα πρέπει να είναι *ο τελευταίος* λόγος. Πρώτον, οι σκέψεις για τους κανόνες, τους θεσμούς και τις πρακτικές αντιτίθενται τόσο στη συστημική θεωρία όσο και στη Θεωρία Παιγνίων. Τέτοιες «δομές», αν και εξωτερικές ως προς κάθε παίκτη ξεχωριστά, είναι εσωτερικές ως προς όλους, όντας υφασμένες από δημόσιους κανόνες και νοήματα που δεν έχουν καμιά θέση σε αποικίες τερμιτών ή σε πλανητικά συστήματα. Ούτε θα μπορούσαν οι

κανονιστικές δομές να χρησιμεύσουν ως συλλογικοί οδηγοί για δράση, αν τα άτομα, η αποδοχή των οποίων τις διατηρεί εν ζωή, σκέφτονταν τον εαυτό τους σαν αποικία τερμιτών ή τα γρανάζια μιας μηχανής. Ωστόσο, δεν μπορούν να αναλυθούν ως συμβάσεις με μια έννοια που ταιριάζει στη Θεωρία της Ορθολογικής Επιλογής ή τη Θεωρία Παιγνίων. Οι εμπλεκόμενες αμοιβαίες προσδοκίες είναι μάλλον κανονιστικές παρά προγνωστικές και προϋποθέτουν ένα οιονεί ηθικό σχήμα καθηκόντων και εξουσιοδοτήσεων που μέχρι στιγμής διαφεύγουν της ανάλυσης της Θεωρίας Παιγνίων.

΄Ετσι παρακινημένοι, εστιάσαμε την προσοχή μας στην ιδέα του ρόλου ως συνόλου κανονιστικών προσδοκιών συνδεδεμένων με μια κοινωνική θέση. Ο ολισμός του δεξιού πάνω τετραγώνου θα εξυπηρετείτο καλά αν τα πρόσωπα στη δημόσια σφαίρα ενεργούσαν πάντοτε σε συμφωνία με ξεκάθαρες οδηγίες που προκύπτουν από τις κοινωνικές θέσεις τους, και, μάλιστα, αν υπήρχαν κοινωνικές θέσεις διεπόμενες από κανόνες για να προσαρτήσουν όλες τις κοινωνικές σχέσεις, ανεξάρτητα από το πόσο προσωπικές ή στενές είναι. Οι παίκτες θα μπορούσαν τότε να απορροφηθούν από τις θέσεις τους, καθιστάμενοι το σύνολο των ρόλων τους στο πλαίσιο της κανονιστικής δομής της κοινωνίας. Προσπαθήσαμε να αναπτύξουμε τη θέση αυτή με τη βοήθεια ενός υποδείγματος Γραφειοκρατικής Πολιτικής και της ουσιαστικής αξίωσής του ότι «το πού στέκεσαι εξαρτάται από το πού κάθεσαι». Στο πλαίσιο αυτό, οι θεσμοί και οι οργανώσεις παρουσιάστηκαν ως πηγή δράσης τόσο για «πλασματικές» ορθολογικές οντότητες, όπως το κράτος-έθνος, όσο και για ένσαρκα άτομα που κάνουν τις προσφορές τους. Μια νίκη και στα δύο αυτά μέτωπα σε αυτό το βασικό επίπεδο της ανάλυσης έδωσε στον ολισμό την ελπίδα ότι θα βγει νικητής.

Αλλά, ακόμα κι αν το πού στέκεσαι εξαρτάται από το πού κάθεσαι, υπάρχει ακόμα μεγάλο περιθώριο στην ερμηνεία των ρόλων, ειδικά για όσους παίζουν πολλούς. Η σύγκρουση των ρόλων αποκαλύπτει τον εαυτό που είναι εγκλωβισμένος σε αυτή. Ο εν λόγω εαυτός θα μπορούσε να παρομοιαστεί με έναν ηθοποιό του θεάτρου, που είναι κρυμμένος πίσω από τη μάσκα ενός χαρακτήρα, όπως προέκυψε εμφανώς από τη δραματουργική αναλογία. Μετά από σκέψη, πάντως, θα λέγαμε ότι η αναλογία είναι τόσο αμφίσημη σχετικά με τον εαυτό όσο είναι και η θεσμική προοπτική σχετικά με την απουσία του. Και οι δύο μάς προσκαλούν να διαχωρίσουμε τους ηθοποιούς από τους ρόλους τους τη μία στιγμή και να τους εξετάσουμε μαζί την επομένη. Αυτό, ίσως, να οφείλεται στο γεγονός ότι δουλέψαμε με τις βιτγκενσταϊνικές ιδέες για τους κανόνες και τις πρακτικές, όπου αποτυπώνεται η αμφισημία. Οι κανόνες επιβάλλουν στον παίκτη «πώς να συνεχίσει» κι ωστόσο δομούνται από τις ερμηνείες που οι παίκτες δίνουν στην οδηγία αυτή. Η περιέργεια για τον εαυτό είναι μεγάλη και μεγα-

λώνει ακόμα περισσότερο από την εξέταση του φιλοσοφικού προβλήματος της προσωπικής ταυτότητας, σύμφωνα με το οποίο μια στοιχειωμένη πίστη στο καρτεσιανό εγώ αντισταθμίζεται από την αποτυχία της ενδοσκόπησης να ρίξει μια βιαστική ματιά σε «οτιδήποτε άλλο εκτός από τις αντιλήψεις». Αλλά αυτό μπορεί να δείξει μόνον ότι η ενότητα του Εγώ είναι υπερβατική.

Η αναφορά στον Kant ορίζει, τουλάχιστον, τη δυσκολία του όλου ζητήματος. Από τη μία πλευρά, στρεφόμαστε στην Κατανόηση για να προστατεύσουμε την αυτονομία του εαυτού ως πηγής πρωτοβουλιών που υπόκεινται στην ορθολογική και ηθική κρίση, και από την άλλη, υποτάσσουμε τη δράση, όπως κάθε άλλο συμβάν, σε αιτιακούς νόμους, οι οποίοι ανήκουν στο πεδίο της Εξήγησης. Η αντινομία αυτή παραμένει μέχρι στιγμής άλυτη.

Ο Anthony Giddens έχει γράψει ότι «οι δομικές ιδιότητες των κοινωνικών συστημάτων είναι το μέσον και, ταυτόχρονα, το αποτέλεσμα της αναπαραγωγής των πρακτικών που συγκροτούν τα συστήματα αυτά» (1979, σ. 69). Αυτό ταιριάζει κάλλιστα στο δεξί πάνω τετράγωνο, όπου οι κανόνες, οι θεσμοί και οι πρακτικές τρέφονται οι μεν από τους δε. Ωστόσο, οι παίκτες αρνούνται να απορροφηθούν από το παιχνίδι του μέσου και του αποτελέσματος. Μπαίνουν και βγαίνουν στη σκηνή του κόσμου και, το πιο σημαντικό, έχουν λόγους για να κάνουν αυτό που θεωρούν λογικό και σωστό. Παρ' όλα αυτά, οφείλουμε να εκτιμήσουμε αυτό που κάνουν.